

.....
contribution in the establishment and operation of this section and its basic principles of scientific and organizational activities have been discussed in this article.

Keywords: BotanicalSection, AgriculturalScientific Committee, selection, program, bureau, bibliography.

УДК 94(477) «1921/1929»

Р.Д. Прилипка

СТАН РИНКУ ПРАЦІ В УСРР У 20-Х РР. ХХ СТ.

В статті аналізується ринок праці та політика у сфері зайнятості населення в УСРР у період нової економічної політики. Визначаються основні заходи держави, спрямовані на забезпечення ефективної зайнятості.

Ключові слова: безробіття, зайнятість, ринок праці, робітники та службовці.

Формування системи ефективної зайнятості є одним із важливих завдань, що стоять перед державами з ринковою економікою. Особливо актуальним воно є для України, ринок праці якої характеризується значним рівнем як офіційного так і прихованого безробіття. На наш погляд, значну допомогу у вивченні проблем зайнятості на сучасному етапі може відіграти аналіз стану ринку праці та вироблення державних заходів у цій сфері у 20-ті рр. ХХ ст., пов'язані із впровадженням елементів ринку в економіку країни.

Проблеми, пов'язані із зайнятістю населення УСРР в означений період були об'єктом вивчення істориків, економістів, юристів. Так, вже у 20-ті роки аналізу ринку праці присвятили свої роботи І. Вейцблінт [1], Я. Гіндін [2], А. Ісаєв [3], А. Лівшиц [4], Л. Мінц [5], Є. Шатан [6]. У 60 – 70-ті в контексті історії робітничого руху дану проблему вивчали Г. Діденко [7], В. Довгопол [8], А. Слуцький [9]. На сучасному етапі питання пов'язані із характеристикою ринку праці в період НЕПу знайшли своє відображення у працях О. Мовчан [10], Л. Прилуцької [11].

Метою даної статті є аналіз ринку праці в Українській СРР та висвітлення державних заходів з подолання безробіття.

З безробіттям як масовим явищем в Україні більшовикам довелося зіткнутися одразу ж після переходу до нової економічної політики, коли збереження попереднього мобілізаційного ресурсу регулювання робочої сили стало недоречним. Однією із головних передумов появи зайвої робочої сили було скасування трудової повинності. У зв'язку з цим одним із перших радянських декретів нової доби було ліквідовано Головкомпраці із системою таборів для «дезертирів трудового фронту». Такий крок відкривав шлях до запровадження економічних механізмів регулювання ринку праці через співвідношення попиту та пропозиції на робочу силу. Кодекс законів про працю України, що вступив в дію з 15 листопада 1922 року невід'ємною складовою найманої праці вважав добровільну згоду працівника й роботодавця.

Однак, вільний найм робочої сили напряму суперечив основним положенням комуністичної доктрини, що базувалася на одержавленні економіки. Тому основним завданням державної партії було пристосування ринку до власної стратегії суспільного розвитку. Виходячи з цього економісти намагалися обґрунтувати особливий характер безробіття в радянській державі, як наслідок тимчасового відступу перед капіталом заради відбудови зруйнованого громадянською війною та іноземною інтервенцією народного господарства. В той же час дії партійно-радянського керівництва засвідчували намагання ослабити важелі економічної диктатури і впливати на розвиток господарства ринковими методами.

Окрім кон'юнктури ринку, суттєвий вплив на зростання безробіття мали й інші політичні та економічні фактори – військова демобілізація, післявоєнна господарська розруха, пролетаризація міст як результат здійснення класової політики та зубожіння населення внаслідок соціальних катаклізмів, що на початку 1920-х рр. переросли в голод на Півдні України. Позначилося на цьому й аграрне переселення та спроба «нетрудових елементів» ухилитися від податків шляхом реєстрації на біржах праці як безробітних [10, с. 70].

Разом із тим, уже в самій системі радянського господарства вказаного періоду простежується ряд факторів, які стимулювали появу безробіття. Найголовнішими з них були згорання державної промисловості та слабкий розвиток приватної промисловості не здатної

охопити всіх безробітних. До того ж на зростання безробіття серйозно впливали скорочення установ, в яких працювали численні прошарки радянських службовців. Вагомою причиною перевищення попиту над пропозицією була відносно висока питома вага аграрної економіки розпорошеної по дрібним індивідуальним та невиробничим господарствам. Прагнення до укрупнення господарств та інтенсифікації сільського господарства позначилися посиленними темпами пролетаризації селянства та тиском на міські ринки праці.

Поява зайвої робочої сили пояснювалася й прагненнями до підвищення механізації та удосконалення виробничих процесів в умовах високої концентрації індустрії. Позначилася на цьому й політика підвищення заробітної плати в промисловості, що викликала відтік робочої сили із сільської місцевості. Ріст безробіття в окремих місцевостях України спричинений нерівномірним розподілом нових капіталовкладень, що створював диспропорції в районному розміщенні капіталів і робочої сили [6, с. 26].

В силу перерахованих вище причин, вже з початку 1922 р. із бірж праці, створених на місцях, стали поступати перші тривожні сигнали про зростання кількості безробітних. Якщо на 1 січня 1922 р. лише по губернських містах було зареєстровано 19 831 безробітний, то вже на 1 квітня – 35 227 [12, арк. 62]. За неповними даними, що надійшли від 77 бірж праці на 1 вересня 1922 р. по губерніях України офіційно було зареєстровано 87 411 осіб, з яких майже половину склали індустріальні робітники [12, арк. 3]. Як не дивно, але за статистичними даними серед безробітних найбільше виявилось державних службовців, друге місце займали різноробочі, на третьому – знаходилися робітники металургійних галузей [13, арк. 47].

У звітних матеріалах III Всеукраїнської конференції профспілок України відзначалося про посиленний ріст безробіття у другій чверті 1922 р., внаслідок чого з квітня по серпень кількість безробітних зросла у 2, 5 рази, при цьому ріст безробітних серед індустріальних робітників становив 119%, працівників розумової праці – 317%, безробітних обслуговуючої праці – 132, 3% [14, с. 119].

Перші повні відомості, що надійшли від страхових органів підтверджували тенденції на ринку праці, зафіксувавши станом на 1 жовтня 1922 р. понад 90 тис. безробітних. Найвищі показники мали Одеська, Кременчуцька, Київська та Харківська губернії [15, арк. 72]. Загалом на 1 грудня 1922 р. безробітні становили 10% від загальної чисельності робітників, зайнятих у промисловості. До 1 вересня 1923 року чисельність безробітних зросла до 127100 або на 75, 2% [4, с. 5].

Результати всесоюзного міського перепису населення 1923 р. свідчили про значне охоплення безробіттям південних районів України. Так, із 186, 2 тис. безробітних, що мешкали в містах України в цей час, майже чверть припадала на Одеську губернію, з яких 26, 4 тис. чол. (60%) – проживали в Одесі. Серед українських міст на початку 1920-х рр. найвищий рівень безробіття був зафіксований в Одесі (17, 6%), Катеринославі (16 %), Києві (14, 4%), Харкові (11, 5%). У зв'язку із закриттям підприємств Руссуд, Ремсуд, Темвод та інших суттєво зросла частка безробітних у Миколаєві [16, с. 46].

Станом на 1 серпня 1924 року в Українській СРР на обліку бірж праці перебувало більше 200 тис. безробітних, а за даними Всесоюзного перепису 1926 р. – 326, 7 тис. осіб. Після цього розпочинається поступовий спад у кількості безробітних, спричинений частково розвитком індустріального виробництва: 1927/28 р. – 226, 7 тис. ; 1928/29 р. – 243, 3 тис. ; 1929/30 р. – 170 тис. ; 1930/31р. – 110, 5 тис. осіб [11, с. 47].

Як свідчить статистика, із розвитком НЕПу клієнтами бірж праці все частіше ставали й кваліфіковані робітники. Це обґрунтовувалося, передусім, процесом декласування робітничого класу в умовах економічної кризи, зумовленої не стільки післявоєнною руйнацією, скільки браком оборотного капіталу та кредитів та іноземних капіталів для збереження та розширення обсягів виробництва. Як наслідок, під час перебудови укладу економічного життя на засадах господарського розрахунку відбулася реорганізація державного апарату управління економікою, в результаті якої одні установи (Наркомпрод та ін.) були ліквідовані, інші суттєво скоротили свої штати. Зменшилася також частка державних підприємств, оскільки найбільш збиткові закривалися або переводилися на консервацію. Так, лише в липні 1922 р. було законсервовано виробництво на чотирьох великих металургійних підприємствах Донецької губернії – Таганрозькому, Макіївському, «Дюмо» в Алчевську та «Сулін» у Шахтах [17, арк. 76].

Прагнучи запобігти при цьому втраті кваліфікованої робочої сили РНК УСРР своєю постановою рекомендувала керівникам підприємств у першу чергу звільняти малолітніх та неповнолітніх, що працювали на шкідливих виробництвах або на некваліфікованих роботах [5, с. 17]. Окрім цієї категорії, при скороченні штатів та закритті нерентабельних підприємств безробітними найчастіше ставали жінки, які мали, порівняно із чоловіками значно нижчу кваліфікацію.

З метою збільшення прибутку, переведені на госпрозрахунок підприємства намагалися залучати для виконання некваліфікованих робіт дешеву робочу силу із сільської місцевості. Для останніх через малоземелля, неврожаї, зубожіння, голод, податковий тиск, можливість отримати будь-який заробіток була виходом із ситуації. Так, за даними НКП УСРР, отриманими із 600 районних виконкомів республіки, лише в 1923 р. із сільської місцевості вийшло в пошуках заробітку біля 63 тис. осіб, серед яких переважали некваліфіковані або малокваліфіковані робітники [7, с. 276]. Про низький рівень кваліфікації цієї робітничої маси свідчить той факт, що у 1923-1924 рр. серед 108 тис. селян-відхідників лише 309 осіб мали спеціальності фабрично-заводських робітників [1, с. 19].

У другій половині 1920-х років щомісячно на біржах праці реєструвалося до 8 тис. безробітних, що прибували із сіл (20% від усіх безробітних) [18, арк. 59]. У 1926-1927 рр. вихідці із сільської місцевості становили третину працевлаштованих робітників та службовців [19, с. 46]. Серед безробітних працівники аграрної сфери становили 28% [6, с. 24].

Якщо характеризувати склад безробітних, вилучивши сезонні галузі виробництва, то з'ясується, що безробітні індустріальних груп становили 25, 7% від загальної маси, працівники розумової праці – 40%, радянські службовці – 21, 7%, обслуговуючий персонал – 11, 8%. В індустріальних групах найбільша маса безробітних була зосереджена в харчовій промисловості, на долю якої припадало 26, 5% всіх промислових резервів, гірники та металісти взяті разом склали 32, 5% усіх безробітних цієї групи [6, с. 90].

Поряд із некваліфікованими працівниками у групу ризику серед безробітних попадали молодь та жінки, частка яких на ринку праці становила відповідно 15 та 40% [6, с. 24]. В період першої світової та громадянської воєн, вказані категорії, через нестачу чоловічого населення працездатного віку, призваного до діючої армії, активно залучалися до виробництва. Однак із закінченням військових дій та переходом до політики госпрозрахунку у промисловості, роботодавці, маючи більше можливостей для вибору, все частіше відмовляли у наданні роботи жінкам та неповнолітнім, які не мали виробничого досвіду та професійної кваліфікації. Протягом 1925 р. щомісячно реєструвалося 14 тис. жінок та 5 тис. підлітків. Крім того за календарний рік було зареєстровано 12, 5 тис. демобілізованих червоноармійців. Всього на січень 1926 р. на біржах праці УСРР нараховувалося біля 300 тис. безробітних. Із 203 тис. членів профспілки – 84 тис. становили жінки, 36 тис. – підлітки. Більше 90 тис. безробітних не мали професії і раніше не працювали за наймом [20, с. 32-33].

Важливим напрямком роботи із подолання безробіття серед молоді впродовж 1920-х рр. було створення системи професійної підготовки. Навчання здійснювалося за двома напрямками: через мережу шкіл фабрично-заводського навчання, що знаходилися у підпорядкуванні управління Наркомату освіти та мережу навчальних баз Центрального інституту праці. Якщо на початковому етапі відчувалася певна конкуренція між цими двома системами навчання, то з розвитком промисловості і появою вільних робочих місць у другій половині 1920-х рр. вони стали взаємодоповнюючими складовими. При цьому на формування складу учнів шкіл фабрично-заводського навчання неабиякий вплив мали профспілки, надаючи перевагу вихідцям із робітничо-селянського середовища [21, с. 46].

Іншим важливим напрямком подолання безробіття серед неповнолітніх було навчання їх робітничим професіям через організацію учнівства в державних, приватних виробництвах, дрібній кустарно-ремісничій промисловості. З метою уникнення зловживань інструкцією НКП УСРР (вересень 1923 р.) заборонялося використання безкоштовного учнівства. Для підлітків встановлювався державний мінімальний рівень заробітної плати. Винних у порушенні притягували до відповідальності [22, с. 13].

В складному становищі на ринку праці у 1920-х рр. опинилися жінки. Поширення жіночої праці в цей період обґрунтовувалося декількома причинами. Так, в умовах інфляції заробітку глави родини не вистачало для утримання сім'ї. Крім того, часто через відсутність чоловіків жінки були єдиними годувальниками у сім'ї. Врешті-решт, під впливом більшовицьких

.....
декларацій про рівноправність статей в усіх сферах життя змінювалася і ментальність жінок, які намагалися таким чином демонструвати свою незалежність. В результаті, якщо до 1917 р. жіноча праця застосовувалася переважно у домашньому господарстві, то з початку 1920-х рр. жінки все частіше стали конкурувати із чоловіками навіть в тих галузях, де їх праця була протипоказана за станом здоров'я [23, с. 48]. Якщо, наприклад, до першої світової війни праця жінок у металообробній промисловості майже не застосовувалася, то у 1920-ті рр. частка жінок у цій сфері сягала 8-10%. У поліграфічній промисловості жінки складали 14, 6%, хімічній – 46, 7%, харчовій – 47, 4% [11, с. 65].

На відміну від РСФРР, в якій із розвитком легкої промисловості збільшувався попит на жіночу працю, в Україні безробіття серед цієї верстви населення носило застійний характер і протягом 1920-х рр. майже не змінювалося, знаходячись на рівні 40-50% [1, с. 45]. При цьому відсоток жіночого безробіття у другій половині 1920-х рр. був значно вищим. Так, всесоюзним переписом 1926 р. на Україні було зафіксовано 165, 5 тис. осіб, що складало 50, 6 % загальної чисельності безробітних [24, с. 62]. Такий відсоток зберігся майже до ліквідації безробіття, оскільки на 1 червня 1930 року на Україні залишалося 149, 8 тис. безробітних жінок, питома вага яких становила – 50, 1 % [25, с. 36].

Розвиток промисловості не вплинув суттєво на пом'якшення безробіття серед жінок та молоді, оскільки серед них переважали безробітні некваліфікованої праці. У зв'язку з цим, обіжником НКП СРСР від 18 січня 1926 р. пропонувалося надавати перевагу тим видам трудової допомоги, які б допомогли їм набути або підвищити свою кваліфікацію. Зокрема пропонувалося залучати до виробничих колективів не менше 10% підлітків, до трудових колективів – не менше 5%, до громадських робіт – не менше 3% [26, Ст. 13].

Характеризуючи рівень безробіття різних регіонів України у досліджуваній період слід відзначити, що він напряму залежав від ступеня промислового розвитку та частки пролетарського населення. Так, наприклад, на 1925 р. частка робітників по відношенню до інших соціальних верств населення становила: на Сході України – 79, 9%, Лівобережжі – 55, 3%, Півдні – 52, 4%, Правобережжі – 42, 7%, Поліссі – 37, 9%. Відповідно протягом 1923-1927 рр. рівень безробіття в цілому по Україні зріс на 144, 6%, в тому числі: на Сході – 293, 5%, Лівобережжі – 155, 2%, Півдні – 201, 1%, Правобережжі – 97, 0%, Поліссі – 110, 9% [27 с. 14]. Таким чином, найбільший тиск сільського населення на ринок праці простежувався у східних та південних областях України, найменший – в західних та північних. Саме факторами пролетаризації селянства радянські економісти обґрунтовували різницю процесів виникнення безробіття в радянській та капіталістичній системі господарства.

Із розвитком промислового будівництва в Україні ситуація на ринку праці наприкінці 1920-х рр. суттєво змінилася. Поряд із підвищеним попитом на робочу силу, на біржах праці продовжували перебувати безробітні, які систематично відмовлялися від запропонованої роботи чи перекваліфікації. У постанові союзного Наркомату праці (квітень 1929 р.) така ситуація при якій «стихійність ринку праці та наймання робочої сили суперечать завданням планового забезпечення промисловості робочою силою» визнавалася ненормальною [28, с. 86]. Іншою постановою «Про негайне направлення безробітних на роботу і про припинення виплати їм грошової допомоги» (жовтень 1930 р.) скасовувався статус безробітного, а біржі праці з органів, що виконували посередницькі функції перетворювалися на планово-економічні управління з постачання та підготовки робочої сили. Замість комітету по боротьбі з безробіттям було утворено Раду підготовки та постачання робочої сили [29, с. 65-68].

Отже, запровадження ринкових механізмів в економіці в період НЕПу супроводжувалося масовим безробіттям як невід'ємним атрибутом вільного регулювання попиту та пропозиції на робочу силу. Якщо у першій половині 1920-х рр. безробіття відчули на собі практично всі категорії населення, то із розвитком промисловості статус безробітного частіше закріплювався за малокваліфікованими та некваліфікованими робітниками. Найбільш негативні наслідки даного явища відчули на собі жінки та молодь, які не могли на рівних конкурувати на ринку праці. Із взяттям курсу на індустріальне будівництво безробіття на ринку праці було зліквідоване адміністративними методами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вейцблит И. Безработица на Украине в 1921-1925 гг. – Х., 1926. –51 с.
2. Гиндин Я. И. Регулирование рынка труда и борьба с безработицей: 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Вопр. труда, 1928. – 189 с.

3. Исаев А. Н. Безработица в СССР и борьба с ней (за период 1917-1924). – М. : Вопр. труда, 1924. – 80 с.
4. Лившиц А. Трудовые коллективы безработных на Украине(популярный очерк). – Харьков: Вопросы труда, 1929. – 45 с.
5. Минц Л. Труд и безработица в России (1921 г. -1924 г.). – М. :Вопросы труда, 1924. – 72 с.
6. Шатан Е. О. Проблемы безработицы на Украине: Материалы к построению пятилетнего и генерального плана. Вып. 9. – Х. : Изд. Госплана УССР, 1929. – 144 с.
7. Диденко Г. Д. Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства (1921-1925). – К.;Изд-во Академии наук УССР, 1962. – 375 с.
8. Довгопол В. М. Робітничий клас України в роки соціалістичної індустріалізації (1926-1929 рр.). – Х. Вид. Харк. ун-ту., 1971. – 144 с.
9. Слуцкий А. Б. Рабочий клас України в борьбе за создание фундамента социалистической экономики (1926-1932 гг.). – К. : Издательство АН УССР. – 1963. – 502 с.
10. Мовчан О. М. Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – 312 с.
11. Прилуцька Л. А. Боротьба з безробіттям у Харкові в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. : дис... канд. іст. наук. – Х., 2007. – 201 с.
12. ЦДАВО України. – Ф. 2623. – Оп. 1. – Спр. 1109.
13. ДАХО. – Ф. Р. 188. – Оп. 5. – Спр. 1.
14. Отчёт Южбюро ВЦСПС третьей Всеукраинской конференции профсоюзов. –Х., 1923. – 223 с.
15. ЦДАВО України. – Ф. 2851. – Оп. 1. – Спр. 33.
16. Всесоюзная городская перепись 1923 г. Ч. 2: Население городов. –Вып. 2: Украина. – М., 1924. – 345 с.
17. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1088.
18. ЦДАВО України. – Ф. 2623. – Оп. 2. – Спр. 784.
19. Буяновер М. І. Стан пролетаріату України після Жовтневої революції. – Х., 1928. –179 с.
20. Профсоюзы Украины в цифрах. Статистический справочник за 1921-1925 гг. – К., 1962. – 204 с.
21. Шатов А. С. Формування уявлень про наукову організацію праці та її структуру (20-ті – початок 30-х років) // Питання політичної економії: Міжвід. наук. зб. – 1992. – Вип. 218. – С. 43-50.
22. Вестник профдвижения Украины. – 1923. - №28-29.
23. Гуревич В. Безработица среди женщин на Украине // Женский труд на Украине: Сб. ст. – Полтава, 1926. – С. 27-42.
24. Україна: Стат. щорічник, 1928. – Х. : Вид. ЦСУ УСРР, 1927. –386 с.
25. Романов М. М. О ликвидации безработицы в СССР. – М. :Вопр. труда, 1930. – 231 с.
26. Известия НКТ. – 1926. - №6.
27. Рогачевская Л. С. Ликвидация безработицы в СССР. 1917-1930 гг. – М. : Наука, 1973. –382 с.
28. Кузнецов А. Вопросы организации труда в 1931 году // Вопросы труда на новом этапе: Сб. ст. – М. ;Л. : Соцэкгиз, 1931. – С. 72-100.
29. Угланов Н. Рост кадров рабочего класса, изжитие безработицы и снабжение социалистического строительства рабочей силой // Труд в СССР: Сб. ст. к XVI парт. съезду / Наркомат труда СССР. – М. : Гострудиндат, 1930. – С. 61-77.

Прилипка Р.Д. СОСТОЯНИЕ РЫНКА ТРУДА В УССР В 20-Х ГГ. ХХ В.

В статье анализируется рынок труда и политика в сфере занятости населения в УССР в период новой экономической политики. Определяются основные мероприятия государства, направленные на обеспечение эффективной занятости.

Ключевые слова: безработица, занятость, рынок труда, рабочие и служащие.

Prilipko R.D. MARKET OF LABOUR CONDITION IN USSR IN 20TH XX OF CENTURY

In the article a market of labour and politician condition is analysed in the field of employment of population in USSR in the period of new economic policy. Basic measures are determined the states sent to providing of effective employment.

Keywords: unemployment, employment, labour-market, workers and office workers.

УДК 070/15 «1918»

А.В. Горбань, Т.Ю. Герасимов

**РЕКВИЗИЦІЯ ВІННИЦЬКОЇ ПОВІТОВОЇ ЗЕМСЬКОЇ ЛІКАРНІ ІМ. М.М. ПИРОГОВА
АВСТРО-УГОРСЬКОЮ ВІЙСЬКОВОЮ АДМІНІСТРАЦІЄЮ (ЧЕРВЕНЬ-ЛИПЕНЬ 1918)**